

Nagy Endre konferanszié-író megemlékezése Újházi Edéről

Magas, nehéz testű ember volt, aránylag kurta, befelé görbülő lábszárakkal, amilyenek Mátyás királyt mondták volt. Töprengő szeme volt; a felső szemhéj alatt megbújva lesből nézte a világot és a homlok közepén mély gondolkozó ráncban folytatódott. De a karikaturista legbiztosabban a szájánál kötött ki; széles harcsa-szája volt, két szélén az állandó mosoly görbületével. Előrevetett alsó ajka alatt a hátravonult kicsi áll majdnem egyenes vonallal folytatódott a kurta, vastag nyakban. Mély dörmögő hangja volt és szája roppant öbléből böffenve robbantak a szavak; olyan volt a beszéde, mint a benzinmotor kipufogása. Megszólalása színpadon és életben egyaránt eseményszerű, sorsforgató volt. Debreceni születés volt, debreceni orvosnak volt a fia és egy kis hajdúsági zamat mindig megmaradt a beszédjén. Kedvenc szava volt, szállóigévé is népszerűsödött: «Marha!» Nagyon mélyről jött ellágyulással, utánozhatatlan gömbölyűséggel tudta ezt mondani; akit illetett véle, úgy érezhette magát, mintha gyengéden hátba ütögették volna.

Szerepéhez maszkot csak végső szükség esetén csinált. Egy-egy kikerülhetetlen szakállt, bajuszt olyan kényszeredetten ragasztott, mint ahogy a rebellis ölti fel a frakkot a megyefőnök installációjára. Constantin abbé, Tiborc és Lessing Bölcs Náthánja alakoskodás és erőlködés nélkül szólalt meg az ő hangján. Mint általában a nagyon nagy színészek, nem volt alakító művész; szerepeit meg se kellett hódítania, azok ellenállás nélkül, engedelmesen olvadtak beléje. A színpadon úgy jelent meg, mint valami körfényű reflektor. Színészi mesterkedés és maszka csak fényfogyó ernyő volt rajta. Akkor volt legszínesebb, leggazdagabb, ha mindig önmaga volt.

A színpadon nem lett több, de az életben sem lett kevesebb. Emberek és életek felé mindig nyitva volt az érdeklődése és sokszor úgy látszott, mintha mindaz, ami élt körülötte, csak ennek a folyton világló érdeklődésnek a reflexe lett volna. Az életben igazi elhivatottsága arra lett volna, hogy valami nagyon nagy, eddig sohse volt vendéglátó gazda lett légyen. A sors, a láthatatlan rendező akkor cselekedett volna az ő kedve szerint, ha valami nagy vendéglő-verandának teríti meg a világot; ő ott járt-kelt volna a megrakott asztalok között kedvderítő mosolyával, unszoló szavával. Így is maradt meg barátai emlékezetében: amint ott izgul a Vampetics-vendéglő nyári teraszán; az ebédelők mind mintha az ő személyes vendégei lennének; ő maga lopva eszik csak egy-egy falatot, szeme fáradhatatlanul ellenőriz; megnézi az ételt, amit a pincér hoz és néhány nyálfakasztó szóval magasztalja érdemeit: gondosan átvizsgálja a kiürült tálakat a mosogató-konyhába vezető útiúton, megnézi, hogy valóban lelkiismeretesen kiürültek-e és ha talál bennük egy-egy le nem szopogatott csontocskát, egy-egy lefaragott mócsing-darabkát, maga viszi vissza a vendéghez és méltatlankodva kiált rá:

– Te marha!... Hisz épp ez a java!

Egyszer örvendezve újságolta, hogy holnap Szilágyi Dezső ott fog ebédelni a hosszú asztalnál. Nehezen ment, amíg rábeszélte, mert Szilágyi Dezső oroszán-természet volt: nem szeretett publikum előtt enni. Sokat evett és mindig marhahúst; ezt szerette eltitkolni az emberek elől, Újházi még idejekorán titkos tanfolyamon jól kioktatta Vampeticset a dolgára. Megjött Szilágyi, leült az asztalfőre és maga Vampetics állott elébe az étlappal, hogy kiszolgálja.

– No mi jót lehetne enni? – kérdezte Szilágyi. – Megjegyzem, kissé kényes a gyomrom, ma nem is jól érzem magam... Valami nagyon könnyű dolog kéne.

– Akkor egy kis főtt marhahúst ajánlanék! – felelte Vampetics.

Szilágyi zöld szemében megvillant az elégtelt öröm.

– Marhahús? Hm! Nem rossz ötlet!... De nem lesz az nehéz?

Vampetics folyamatosan mondta a leckéjét, ahogy Újházi betanította volt:

– Dehogy nehéz, kegyelmes uram! Csontos marhahús... a kövérje... a szegyéből... Gyenge gyomrúaknak a doktorok is ezt ajánlják.

Szilágyi megbékülve mondta:

– Hát akkor nem bánom... Adjon belőle. De csak egy kis adaggal.

Vampetics elrohant és amikor visszajött, két kézzel hozta rettentő ezüst tálon az étel-monstrumot: egy hízott ökörnek tetemes részét. A kövér húsok rengő tengeréből mint segélykérő karok nyúltak ki a bordacsontok. Szilágyi első pillantásra nagyot horkant örömeiben és híres kegyetlen száját kéjesen összecücskösítette. De aztán arcát hirtelen elsötétítette a gyanakvás; zöld szeme végigkémlelt az arcokon, hogy nem settenkedik-e valamilyen a visszafojtott vihogás. Haragosan dörögte:

– Mondtam, hogy kis adagot hozzon!

Vampetics muzulmán áhítattal szorította két kezét a mellére.

– Kegyelmes uram, ez olyan kis adag, hogy szinte szégyelltem kihozni a konyhából!

Újházi ilyenkor a beteljesülésnek azzal a dicsőséggel ragyogott, amit legemlékezetesebb színpadi diadalai után se lehetett látni rajta. Ama régi fajtájú úr-színészekhez tartozott, akik a színpadra valami magasabb rendű kedvteléssel látogattak el, de taps és hódolat sohasem bírta őket a közönség szolgálivá mámorosítani. Igazi életét nem a színpadon élte, hanem a társaságban, amelynek központjává nem színészqualitásaival vált, hanem csodálatosan okos és friss érdeklődésével, amely előtt a legszerényebb, legárnyékosabb ember-sorsok is bizalommal tárultak ki. Világnézetében mindennek alapja, lényege, központja az ember volt, akinek életét hajlamok, véletlenek, öröklött előzmények és törvények teljesítik ki. Amint az élet e tényezők gyúró keze alatt formálódik, elkanyarog, fölfelé tör, vagy lefelé hanyatlik: az ő számára ez volt az egyetlen érdemes látványosság. Világéletében nem sok könyvet fogyasztott, de fáradhatatlanul lapozgatott a körülötte nyüzsgő életben. Télen a Pannónia fehér termében, nyáron a Vampetics teraszán hosszú emésztős órákon át az emberszólás szerény tüzén duruzsolva főtt az intim történelem, amely a nagy nyilvánosság frontja mögött is számontartotta az embersorsokat – még akkor is, ha olykor szép asszonyok alkóvjáiban rejtőztek el azok.

Mikor Bródy Sándor megindította volt a «Jövendő» című folyóiratát, engem bízott meg azzal, hogy foglaljam írásba azokat a megemlékezéseket, amelyeket Újházi a Pannónia gyönyörű porcelán-kályhája tövében elvesztegetett. Én akkoriban büszke voltam írásművészetemre, amelyet egyrészt Jókai és Mikszáth gondos olvasásából, másrészt a nagyváradi újság különféle rovatainak szimultán ellátásából szereztem. Újházi mesélt Szerdahelyről, Szentpéteryről, Egressyről, Lendvayről, nagy elődjéről, én pedig az

anyagot ügyes mesterkedéssel átgyúrtam, itt kihagytam, ott hozzátoldtam, itt szétválasztottam, ott összefontam, kikerekítettem, az egészet egy hatásos csattanó felé tereltem – gömbölyded anekdotát sütöttem belőle, olyan mosolygósat, mint egy piaci cipő.

Büszke voltam a munkámra, de Bródy Sándortól rettenetesen kikaptam érte. Hogy értéktelen betű-halmazzá szapultam ki a legbecesebb emberi dokumentumokat; mintha a finom Bénédictine-likőrből kifőztem volna a nyers cukrot és ami íz, illat, zamat volt benne, azt mind elpárologtattam volna. Szégyenszemre vissza kellett mennem, hogy most már szóról-szóra lejegyezzem mindazt, amit a visszaemlékezés kiszámíthatatlan és szeszélyes kotrógépével a mélyből fölszínre vetett. És keserű méltatlankodással látnom kellett, hogy Bródy Sándor ezt a földolgozatlan, «művészietlen» iszapot boldog elragadtatással adta nyomdába, még a helyesírási hibákat is ájtatos respektussal kímélte meg, holott Újházi az arisztokraták módjára írásaiban tétovázás nélkül engedett a fonetika sugallatának... Most persze, harminc év múltán magamnak is el kell ismernem, hogy neki volt igaza és hogy nem az az író, aki válogat és készen adott formába gyömöszöl, hanem aki kicsiben-nagyban egyaránt meg tudja látni az életet. Újházi visszaemlékezései zavarosak és elegybelegyek voltak, mint a láva. És a lávát kemény kérge alól nem lehet hideg pennával kipiszkálni; tűzhányó kell hozzá. És Újházy az volt; az élet szerelme forrott benne. Ez volt az a nyájas tűz, amely az embereket köréje vonzotta. Mindenki biztosra vehette, hogy megmelengetheti magát mellette. Rabelais mester árnyéka: Coignard abbé a francia szellemi mezőkön nem sejtette bizonyára, hogy életigenlő széles mosolya a távol Magyarországon testté vált és élő fizikai erejével ragyog a világra: egy-egy nyelvcsettintéssel helyesli a Nyársforgató Jakabok munkáját, egy kis zsebben tartogatott cukorral ösztönzi az utcai gyerekek hancúrozását és egy-egy utánvetett megtermékenyítő pillantással szaporáztatja meg a siető kis nők tipegését. Séta közben, ha egy nőcske haladt el mellette, szokása szerint a legelmerültebb beszélgetést is megszakította hirtelen:

– Várj csak egy pillanatig!

Utánanézett és szinte hallani lehetett, amint szeme kodakját elcsattintotta. Előbb pillantásával fénybe árasztotta, aztán mindenestül sötét kamrájába szippantotta. Ebédnél olyan elégedetten rakosgatta ki ez ártatlan emlékeket, mint Don Juan áldozatainak listáját. Agglegény volt, valami tartósabb viszonyáról nem tudok. Nem is lehetett neki: «a» nőt szerette.

Egyszer a véletlen hozzásegített, hogy végigjárjam azt a csudálatosan kanyargó ösvényt, amelyet a rejtett hajlamok törnek maguknak a megvalósulás felé. A Dohány utcában jártunk és az egyik utcasarkon, egy kis kocsmá előtt hirtelen megállott Újházi. Egy Hatvani nevű színész nyitotta volt nemrég, az újságok is írtak róla. Épp ebédre indultunk, de Újházi betért ide velem.

– Nézzük meg, mit csinál a kolléga! Illik is, hogy támogassuk vállalkozásában!

Biz' az szurtos kis helyiség volt, konflis-kocsisok és alkalmi teherhordó-munkások karavánszerája. Hatvani majdhogya földig nem hajolt, amikor meglátta. De amikor Újházi megkérdezte tőle, hogy mi jó enivalóval szolgálhatna, hebegni kezdett, aztán keservesen kinyögte, hogy egy kis pörkölnél egyebe nincsen, annak az eredetéért se merne szavatolni; nem biztos, hogy tegnapiról való, lehet, hogy tegnapelőtről maradt. Aztán

keservesen sóhajtozott, hogy volna ugyan, aki megfőzze az ételt, a felesége – valamikor ünnepelt primadonna a vidéken – kitűnő szakácsnő, de se pénze, se hitele, nem bír anyagot a kellő mennyiségben és minőségben vásárolni, csak éppen amennyi a néhány spriccer árából telik olykor. Újházinak egyszerre kiragyogott az arca, mint amikor váratlanul a Sors bukkan az ember elé. Jókedvűen mondta:

– Ide figyelj, te marha! Holnap reggel nyolc órakor eljössz hozzám, együtt elmegyünk a csarnokba, bevásárlók mindent, ami csak kell és holnap délben már itt ebédelek a barátaimmal.

A kocsmá mellett volt egy benyíló szoba, Hatvani lakószobájának tartogatta. Újházi intézkedett, hogy a bútort hordassa ki belőle és patkó alakú asztalt terítsen meg benne. Az én dolgom volt, hogy az asztaltársaságot értesítsem, Újházi a konyhában dolgozott fehér köténnyel, minden ételnek ő szabta meg a módját, mindenbe belekóstolt, versenyt dohogott a fazekakkal, lábasokkal, de délre megvolt az ebéd és Újházi boldog mosollyal, fáradhatatlanul nógatva futkározott az asztal körül:

– Ezt a kisült csücskét vedd ki, ez a legjobb... Héjjastul edd a tölteléket, te marha!

Így született meg Budapest kedves új színe: az Újházi-kocsmá. Pálmay Ilka, Márkus Emília, Kürty Klára, Herczeg Ferenc, Bródy Sándor, Gárdonyi Géza, Keszler József, Vulpes voltak az oszlopai. Aki Budapest szellemi életében számított, vagy számítani akart, mind oda tört. Divatba jött, ami aperçue, borsos anekdota útra kelt, mind innen datálódott. Újházi kivirult, átszellemült, kiteljesedett. Nem sajnálta a fáradságot, költséget, elutazott Debrecenbe, hogy saját találmányú levesének anyagát beszerezze. Vén kakasok kellettek ehhez a leveshez, amelyeknek megkeményedett izmaiba szerelmi viharok íze-sava gyülemlett össze. Három napig egyfolytában kellett főlniök, amíg belemálltak a levesbe és egygyé főttek a zöldséggel, főként a legendás jelentőségű zellerrel. Különösen vigyázott, hogy el ne kallódjanak a kakasok taréjai és egyéb megkülönböztető szervei, amelyeknek átzonosuló képességében babonásan hitt. Megkülönböztető figyelmének jele volt, ha valakit egy-egy ilyen részlettel megkínált.

De nemcsak Újházi virult ki, hanem Hatvani is, a vendéglős. Az Újházi-kocsmának az egész országban híre ment, mindenki ott akart lenni és aki be nem fért a kis szobába, beérte azzal, hogy az első szobában letelepedve megleshetette az irigyelt törzsvendégek bevonulását és a belső szobából olykor kihallatszó tereferét. Délben-este Budapest java-társadalmával telt meg a vendéglő, künn az utcát elrekesztették az ácsorgó kocsik – de most már a kocsisok más kocsmában kerestek szállást.

Egyszer boldogan újságolta Újházi, hogy a kis kocsmá új, nevezetes hódítást tett. Szemere Miklós megígérte, hogy holnap este a Nemzeti Kaszinót ide hozza vacsorára. A magyar arisztokrácia összeszokik az írók, művészek társaságával. Egész nap a vacsora előkészületeivel foglalatoskodott, rám pedig azt a föladatot bízta, hogy az asztal megterítéséről gondoskodjam. Hogy tisztemet elláthassam, már este nyolc órakor elmentem a vendéglőbe, de mert az újságok már reggel megírták a készülő nagy eseményt, a legutolsó zug is megtelt vendéggel. A kis szobában pedig a patkó alakú asztal szét volt szedve alkatelemeire és a kis asztalkák körül is zsúfoltan ültek az idegen vacsorázók. Kétségbeesetten rohantam Hatvanihoz, de ő a tömegben diadalmasan osztogatva napiparancsait a pincérhadnak, dölyfösen válaszolta:

– Hja, kérem, nálam minden vendég egyforma! Aki előbb jön, az kap helyet!

Átszaladtam a Nemzeti Színházba Újházihoz, ő a felvonásközben átjött velem és ráförmedt Hatvanira:

– Hogy mertél másokat beültetni a kis szobába? Hát nem megmondtam, hogy oda grófok jönnek vacsorázni?

Hatvani erélyesen pattogva felelte:

– Gróf, vagy nem gróf, nálam csak vendég létezik! Én demokrata vagyok! Nekem egyiknek a pénze épp olyan jó, mint a másiké!

Ebben tulajdonképpen igaza is volt. De a nagy marhaságokat épp az teszi veszélyessé, hogy többnyire igazak. Ezért esik beléjük olyan könnyen az ember. Ezt a szegény kis színészt a siker elvakította. Elhitte, hogy az a sok vendég az ő főztje kedvéért jár oda. Többé sohse voltunk ottan és az Újházi-kocsma néhány hét múlva újból az lett, ami azelőtt volt: néhány konfliskocsis melegedett benne spriccere mellett.

Ma már talán ez se maradt meg. Újházi sincs. Az élet kegyetlenül fizetett neki nagy szerelméért. Aránylag fiatalon megroppant, inai megereszkedtek, szemére hályog borult. Megnősült és feleségére támaszkodva csoszogott el naponta a Vampeticsbe, amelyek gazdája is kicserélődött. Színpadra nem léphetett, nyugdíját hitelezők foglalták le, talán nem is sejtette, hogy ebédjét a derék Gundel kegyeletes irgalma téteti az asztalára. Sötét szemüvege előtt a jövő-menők homályos árnyékok gyanánt vonultak el – sajnos, egyre aggodalmasabban elkerülgetve asztalát.

Színész volt, nagy művész volt, tehát emléke kortársai élethossziglanára ítéltetett. De egy maradandó emléke mégis van: a vendéglők étlapján a Chateau-briandok, Wellingtonok között ott szerepel az Újházi-leves is. Nem Debrecenből hozott vén kakasokból három napig főzve, egy kis híg lé, illúziókeltésül belédobált csirke-aprólékkal, borjúmócsinggal. Egy kis hígra eresztett forma az eredeti ízek, erők, lényegeket nélkül. Dehát van-e, akinek alkotásából több marad meg?

Forrás:

Nagy Endre: „Újházi Ede arcképe” – „Nyugat”, 1930. február 16., 23. évfolyam, 4. szám

<https://epa.oszk.hu/00000/00022/00484/14962.htm>